

Kritiek en normativiteit in bestraffingssociologie

Tom Daems*

Met veel interesse las ik het artikel 'Straftoemeting, bestraffingssociologie, bestraffingsfilosofie' van de hand van Erik Claes, dat enkele afleveringen terug in *R&R* verscheen.¹ Claes snijdt een boeiend, maar ook moeilijk thema aan: de relatie tussen bestraffingssociologie en bestraffingsfilosofie. Hij heeft daarbij een ambitieus doel voor ogen: Claes wil niet enkel een normatief kader uitwerken voor de straftoemeting, maar in éénzelfde beweging wil hij ook afrekenen met de hardnekkige kritiek van bestraffingssociologen dat dit *a priori* onmogelijk zou zijn. Door bestraffing te reduceren tot een moreel probleem maakt de filosofie in zodanige mate abstractie van de bestraffingsrealiteit dat een dergelijk project gedoemd is om te mislukken, zo vat Claes de kritiek samen. Hij is het hier duidelijk niet mee eens. Door die kritiek te weerleggen, zendt Claes impliciet een duidelijke boodschap naar al wie zich met bestraffingssociologische vraagstukken bezighoudt: bestraffingssociologen moeten maar eens ophouden met hun stiefmoederlijke behandeling van de straffilosofie.

Hoe gaat Claes te werk? Het artikel heeft een logische, stapsgewijze opbouw en valt uiteen in drie fasen. In een eerste fase neemt Claes de kritiek van bestraffingssociologen ter harte dat filosofen al te zeer abstractie maken van de bestraffingsrealiteit. Claes trekt hier zijn conclusies uit en gaat op zoek naar bestraffingsfuncties die bij de straftoemeting aan de orde zijn. In een tweede fase gaat Claes na hoe de twee functies die hij identificeert – de expressieve en de controlefunctie – in de laatmoderniteit ingevuld worden. Hij steunt hierbij exclusief op het boek *The Culture of Control* van David Garland. Op die manier wil hij de kwetsbare punten van de twee bestraf-

* Aspirant van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen, Instituut voor Strafrecht & Levens Instituut voor Criminologie (LINC), Katholieke Universiteit Leuven, België. Met dank aan de anonieme referenten voor de constructieve commentaren bij een eerdere versie van dit artikel.

1 E. Claes, 'Straftoemeting, bestraffingssociologie, bestraffingsfilosofie', *R&R* 2006/1, p. 29-54.

fingsfuncties blootleggen. Dit is een noodzakelijke stap om in een derde fase een aantal beginselen te formuleren die een sturende werking kunnen hebben bij de straftoemeting. Daarmee lijkt de cirkel rond: de kritiek van de socioloog is weerlegd en een aanzet voor een normatieve theorie werd gegeven.

Claes schrijft met zelfzekere pen en vaste hand. Het retorische karakter en de strakke structuur van het essay maken het wellicht (voor de niet-ingewijde lezer) minder eenvoudig om hiaten in zijn betoog te detecteren. Vanuit mijn eigen ervaring met bestaafings-sociologische literatuur in het algemeen en het oeuvre van David Garland in het bijzonder meen ik echter dat Claes een aantal steken laat vallen. Cruciaal daarbij is dat hij de bestaafings-sociologie in een verkeerd daglicht plaatst: hij geeft een foutief beeld van wat strafsociologie inhoudt en miskent de uiteenlopende wijzen waarop normativiteit vorm krijgt in strafsociologische studies. Dit is vooral problematisch omdat hij het doel van zijn bijdrage zo formuleert, en de opbouw ervan op zo'n wijze organiseert, dat het zich tegelijkertijd kant tegen de wijze waarop de hedendaagse bestaafings-sociologie tegen normatieve discussies zou aankijken: Claes wil het *verwijft van bestaafings-sociologen* weerleggen dat de bestaafings-filosofie *nooit* tot hanteerbare strafdoelen en beginselen van rechtvaardige strafrechtsbedeling kan leiden.²

In deze bijdrage wil ik in eerste instantie het uitgangspunt van Claes weerleggen: het verwijft waar zijn artikel aan ontspruit, wordt niet gemaakt door strafsociologen. In een tweede paragraaf zal ik een kritische kanttekening plaatsen bij de analyse van Garland in *The Culture of Control*, die helpt verklaren waarom het boek een pessimistische ondertoon heeft. In een laatste paragraaf wordt ingegaan op de uiteenlopende wijzen waarop normativiteit vorm krijgt binnen de bestaafings-sociologie.

1 De kritiek van Garland: verduidelijking en rechtzetting

Garland heeft zich in het verleden op verschillende plaatsen kritisch uitgelaten over de straffilosofie. Het artikel waar Claes uitvoerig naar verwijft, is in feite een besprekingsartikel waarin Garland ernstige kanttekeningen plaatst bij het in 1981 gepubliceerde boek *Punishment* van Philip Bean. In dit boek haalde Bean het 'Grote Debat' tussen de filosofieën van retributie, afschrikking en reformatie opnieuw onder het stof vandaan. In het licht van de (toen nog recente) neergang van het rehabilitatieve denken ging Bean op zoek naar een nieuwe legitimering voor bestaafing. Zijn speurtocht leidde hem tot bij de Kantiaans geïnspireerde retributivistische straftheorie. Zoals

² E. Claes, a.w., p. 31.

Claes terecht aangeeft, hekelde Garland de abstractie die Bean maakte van bestraffing: bestraffing verschijnt als een louter negatief antwoord op criminaliteit en de enige vraag van belang is die van de rechtvaardiging van het recht om te straffen. En om die vraag te beantwoorden haalde Bean (nog maar eens) de klassieke straftheorieën van stal: hij woog voor- en nadelen af en maakte uiteindelijk een keuze – zonder nieuwe argumenten, onderzoeksbevindingen of originele hypotheses in zijn betoog op te nemen.³ Volgens Garland is bestraffing echter heel wat meer dan een moreel vraagstuk. In *Punishment and Modern Society* illustreert hij dit uitvoerig door in het werk van onder meer Durkheim, Marxistische en kritisch-theoretische auteurs, Foucault, Elias en Geertz te speuren naar de diepere betekenissen en functies van bestraffing.

Garlands kritiek was niet nieuw. Een jaar voor *Contemporary Crises* zijn besprekingsartikel publiceerde, had Bernard Williams gelijkaardige bedenkingen geformuleerd bij *Philosophical Explanations* van Robert Nozick:

‘(...) it is vastly removed from any actual social institution. There are one or two desultory references to the law, but virtually nothing that focuses on the fact that punishment is inflicted by some actual authority in some actual social circumstances.’⁴

En eigenlijk moeten we nog een heel stuk verder in de tijd terugkeren. In hun klassieke studie *Punishment and Social Structure* uit 1939 verklaarden Rusche en Kirchheimer het gebrek aan sociologische aandacht voor bestraffing door te stellen dat ‘(...) the problem is generally approached from the standpoint of penal theory’. En ze voegden eraan toe:

‘Not only have penal theories made little direct contribution but they have had a negative influence on the historical-sociological analysis of penal methods.’⁵

Tot op dit punt geeft Claes een correcte weergave van de kritiek van Garland. Maar dan maakt hij een spijtige fout. Claes meent immers dat Garland daardoor gestalte geeft aan een ‘antitheoretische scepisis’: vanuit de kritiek op het eendimensionale beeld van bestraffing zou elk project dat gericht is

3 D. Garland, ‘Philosophical Argument and Ideological Effect: An Essay Review’, *Contemporary Crises* 1983, p. 79-85.

4 B. Williams, ‘Cosmic Philosopher’, *The New York Review of Books*, 18 februari 1982.

5 G. Rusche & O. Kirchheimer, *Punishment and Social Structure*, New York: Russell and Russell 1939, p. 3-4.

op de uitwerking van een normatief kader in de ogen van de socioloog als 'niet praktisch hanteerbaar' en zelfs 'niet wenselijk' verschijnen.⁶ Met andere woorden: de bestaafingsocioloog zou volgens Claes geen enkele boodschap hebben aan de straffilosofie. Hier gaat Claes duidelijk te ver: hij leest zaken in Garlands kritiek die er eenvoudigweg niet zijn.

Wat zegt hij dan wel? Volgens Garland moet er een voorafgaande stap gebeuren. Er is nood aan '(...) a descriptive prolegomenon which sets out the social foundations of punishment, its characteristic modern forms, and its social significance'.⁷ Wanneer die stap gezet is (en de bestaafingsociologie kan daar een belangrijke rol bij spelen) dan wordt het ook mogelijk om filosofieën te ontwikkelen die op adequate wijze de normatieve problemen rond bestaafing van antwoord dienen. Op een andere plaats stelt Garland uitdrukkelijk dat de sociologische benadering de filosofie niet wil vervangen of overbodig maken. Integendeel: de sociologie zou kunnen bijdragen aan een hervitalisering en verrijking van de bestaafingsfilosofie, ze zou de basis kunnen leveren voor '(...) a more relevant and wide-ranging philosophy of punishment'.⁸ Bij nader inzien is Garlands visie op de relatie sociologie-filosofie dus heel wat constructiever dan Claes doet uitschijnen.

Voor wie wat vertrouwd is met de academische loopbaan van Garland verwondert dit wellicht ook niet. Garland werkte in het verleden samen met twee vooraanstaande straffilosofen. Met de Schotse filosoof Anthony Duff redigeerde hij in 1994 een boek over bestaafing waarvoor ze samen een uitvoerig inleidend hoofdstuk verzorgden.⁹ In 2000 sloeg Garland de handen ineen met Cambridge-filosof Andrew von Hirsch bij de redactie van een boek over situationele criminaliteitspreventie.¹⁰ Twee jaar eerder had hij ook al meegewerkt aan een bijdrage voor een boek dat ter ere van Von Hirsch uitgebracht werd.¹¹

Maar Claes gaat nog een stap verder: hij verruimt zijn (foute) vooronderstelling over de 'antitheoretische scepsis' naar eenieder die zich met strafsociologische vraagstukken bezighoudt. Niet enkel Garland maar bestaafingsso-

6 E. Claes, a.w., p. 30 en 33.

7 D. Garland, *Punishment and Modern Society. A Study in Social Theory*, Oxford: Clarendon Press 1990, p. 9.

8 D. Garland, 'Sociological Perspectives on Punishment', *Crime and Justice: A Review of Research* 1991, p. 120-121.

9 A. Duff & D. Garland (eds.), *A Reader on Punishment*, Oxford: Oxford University Press 1994.

10 D. Garland, A. von Hirsch & A. Wakefield (eds.), *Ethical and Social Perspectives on Situational Crime Prevention*, Oxford: Hart Publications 2000.

11 N. McCormick & D. Garland, 'Sovereign States and Vengeful Victims: The Problem of the Right to Punish', in: A. Ashworth & M. Wasik (eds.), *Fundamentals of Sentencing Theory. Essays in Honour of Andrew von Hirsch*, Oxford: Clarendon Press 1998, p. 11-29.

ciologen (in het meervoud) zouden geen enkel nut zien in de uitwerking van een normatieve straftheorie. Garland heeft inderdaad, zoals Claes terecht aangeeft, als geen ander de bestaandheidssociologie vormgegeven, maar om daaruit onmiddellijk te concluderen dat hij ook haar spreekbuis is, gaat een brug te ver en veronderstelt een eenheid die er eenvoudigweg niet is. Een vluchtige blik op het grote debat dat zich de afgelopen jaren ontspoon rondom zijn laatste boek *The Culture of Control* (met tientallen boekbesprekingen, essays, symposia enz.) toont dat niet iedereen het met hem eens is.¹² De combinatie van de foute vooronderstelling en de ongeoorloofde veralgemenisering naar de ganse bestaandheidssociologie komt het duidelijkst naar voren wanneer hij verderop in zijn artikel de 'centrale doelstelling' formuleert als:

'het verwijt van bestaandheidssociologen ontmantelen, dat een bestaandheidsfilosofie nooit tot hanteerbare strafdoelen en beginselen van rechtvaardige strafrechtsbedeling kan leiden'.¹³

Conclusie: het uitgangspunt van het artikel van Claes is fout.

2 Een legitieme kritiek ten aanzien van Garland (mèt normatieve implicaties)

In zijn artikel laat Claes een kans liggen om een meer voor de hand liggende kritiek te formuleren: in plaats van zijn kritiek op Garland terug te voeren tot een *a priori* afkeer van de sociologie ten aanzien van de filosofie, had hij een aantal zwakheden in zijn sociologische analyse kunnen blootleggen. Claes maakt in paragraaf vier gebruik van *The Culture of Control*, maar doet dit zonder enig kritisch commentaar: hij ontleent twee *beschrijvende* observaties om de twee straffuncties te kaderen binnen een laatmoderne context.¹⁴ Hierna zal ik echter argumenteren dat een kritiek op de analyse van Garland ons beter helpt begrijpen waarom Garlands boek een sterk pessimistische ondertoon heeft, en waarom zijn analyse weinig speelruimte biedt voor een straffilosofisch tegendiscours.

12 In een voetnoot (p. 31, noot 6) stelt Claes dat de kritiek van Garland 'representatief' mag worden genoemd voor 'de eigentijdse bestaandheidssociologie'. Het enkele gegeven dat Garlands boek *The Culture of Control* zoveel kritische reactie losweekt, noopt toch tot bijstelling van de vermeende eensgezindheid binnen de bestaandheidssociologie. Voor een overzicht van de diverse discussies rond Garlands laatste boek, zie T. Daems, 'Hoge bomen vangen veel wind. Het debat rond David Garlands *The Culture of Control*', *Panopticon* 2005, afl. 6, p. 49-58.

13 E. Claes, a.w., p. 48.

14 E. Claes, a.w., p. 38-39.

In *The Culture of Control* richt Garland zijn aandacht op de ontwikkelingen die zich sinds de jaren zeventig op het vlak van criminaliteitsbestrijding voorgedaan hebben in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten van Amerika. De diepgaande maatschappelijke veranderingen van de afgelopen decennia zorgden ervoor dat mensen in toenemende mate directe en indirecte ervaring hebben met criminaliteit. De groeiende criminaliteitscijfers en de routinematige antwoorden die de laatmoderne mens erop formuleerde (bijv. extra checken of je wagen goed afgesloten is, de premie voor de diefstalverzekering die je er jaarlijks bijneemt, de geldbeugel die je niet langer in je achterzak bewaart als je de binnenstad betreedt enz.), brachten *culturele* effecten tot stand:

‘They changed how people think and feel, what they talk about and how they talk about it, their values and priorities, how they teach their children or advise newcomers to the neighbourhood. The fear of crime – or rather a collectively raised consciousness of crime – has gradually become institutionalized.’¹⁵

Het is tegen de achtergrond van deze ‘controlecultuur’ dat nieuwe antwoorden gezocht worden in de omgang met criminaliteit en onveiligheid. Volgens Garland hebben deze een ambivalent karakter. Aan de ene kant spreekt hij van ‘aanpassingsstrategieën’ die erop gericht zijn om het probleem beheersbaar te maken (en te houden) en die vertrekken van een realistische inschatting van wat de Staat kan (en vooral niet kan) op het vlak van criminaliteitsbestrijding. Aan de andere kant heeft Garland het over ‘ontkenningstrategieën’ en vormen van ‘acting out’: reacties die vooral gericht zijn op het herstel van het publieke vertrouwen en die zich angstvallig en tegen beter weten in vasthouden aan de achterhaalde mythe van de soevereine staat. Beide groepen van strategieën omvatten veel meer dan alleen maar bestraffing. In zijn artikel kijkt Claes in hoofdzaak naar de plaats van bestraffing binnen die veel ruimere ‘controlecultuur’. De controlefunctie van bestraffing die hij daarbij bespreekt, hoort voornamelijk thuis binnen de eerste groep van strategieën; de expressieve functie vooral in de tweede categorie. Bestrafing dreigt in een controlecultuur extra problematisch te worden, omdat tezelfdertijd meer nadruk komt te liggen op ‘controle’ (met als uiterste sanctie de letterlijke (via doodstraf) of figuurlijke (via levenslange opsluiting) uitschakeling van criminelen) en ‘expressie’ (de uitdrukking van afkeuring, verontwaardiging, medevoelen met slachtoffers,

15 D. Garland, *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford: Oxford University Press 2001, p. 163.

enzovoort middels bestraffing die dreigt te ontsporen).

Garland bestudeert het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten, maar het boek is geen vergelijkende studie. Hij speurt naar *gelijkenissen* tussen de twee naties om aan te tonen hoe een *vergelijkbaar* sociaal-cultureel veranderingsproces de ontwikkeling van een controlecultuur mogelijk heeft gemaakt. Die klemtoon op 'gelijkenissen' en 'vergelijkbaar' is cruciaal en komt ook op andere plaatsen in zijn oeuvre naar voren. Recentelijk verzette Garland zich nog met klem tegen sociale wetenschappers die de notie *American exceptionalism* hanteren – dat wil zeggen die de nadruk leggen op essentiële verschillen tussen de Verenigde Staten en de rest van de westerse wereld om het 'uitzonderlijke' bestraffingspatroon (in dit geval ging het om het behoud van de doodstraf) van de Verenigde Staten te verklaren.¹⁶ In zijn historisch werk komt trouwens ook een temporele variant van die klemtoon op gelijkenis naar voren: Garland ziet eerder continuïteiten dan breuken. Midden jaren negentig kante hij zich bijvoorbeeld tegen de hypothese dat we leven met een 'postmoderne penaliteit'¹⁷, dat wil zeggen dat bestraffing zo fundamenteel veranderd zou zijn dat er een breuk in de bestraffingsgeschiedenis optreedt, dat een nieuw tijdperk aanbreekt.¹⁸

Zijn methodologische keuze om de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk 'gelijkwaardig' te behandelen, wordt fel onder vuur genomen: heel wat commentatoren zijn van mening dat een aantal cruciale verschillen tussen beide naties (zoals de extreem hoge Amerikaanse gevangenisbevolking, het prangende minderhedenvraagstuk, de bikkelharde aanpak van drugsmisdrijven, de rol van wapenbezit, de hoge moordcijfers enz.) al te vlug van tafel geveegd worden.¹⁹ De klemtoon op gelijkenissen leidt tot een uitgevlakt en gepolijst beeld van beide samenlevingen. Loader en Sparks stellen een andere methodologie voor die meer ruimte laat voor de rol van politiek en strijd.²⁰ Er is inderdaad weinig ruimte voor conflict in de controlecultuur zoals Garland die beschrijft en analyseert. Tegenbewegingen komen nauwe-

16 D. Garland, 'Capital punishment and American culture', *Punishment & Society* 2005, p. 347-376.

17 Zie bijvoorbeeld J. Simon, 'They Died With Their Boots On: The Boot Camp and the Limits of Modern Penalty', *Social Justice* 1995, p. 25-49; J. Pratt, 'The Return of the Wheelbarrow Men; Or, the Arrival of Postmodern Penalty?', *British Journal of Criminology* 2000, p. 127-145; S. Hallsworth, 'The Case for a Postmodern Penalty', *Theoretical Criminology* 2002, p. 145-163.

18 D. Garland, 'Penal Modernism and Postmodernism', in: T.G. Blomberg & S. Cohen (eds.), *Punishment and Social Control*, New York: Aldine de Gruyter 1995, p. 181-209.

19 Zie T. Daems, a.w., p. 53-54.

20 I. Loader & R. Sparks, 'For an Historical Sociology of Crime Policy in England and Wales Since 1968', *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 2004, afl. 2, p. 5-32. Zie tevens I. Loader, 'Fall of the "Platonic Guardians": Liberalism, Criminology and Political Responses to Crime in England and Wales', *British Journal of Criminology* 2006, p. 561-586.

lijks aan bod waardoor zijn analyse zwartgallig en pessimistisch aandoet.²¹ Een sociale beweging als het herstelrecht bijvoorbeeld, krijgt nauwelijks een plaats in zijn analyse – wat vragen doet rijzen in hoeverre het boek, in tegenstelling tot wat Garland beweert, echt wel de *big picture* in kaart brengt.²² Onlangs gaf Garland toe dat hij op dit vlak een aantal steken heeft laten vallen. Toen hij zijn onderzoek voor *The Culture of Control* uitvoerde, had hij meer oog voor *outcomes* dan voor *processes*:

‘A greater emphasis upon these ongoing ‘counter-doxic’ struggles, and upon the distributions of power and prestige that sustain them, would have provided not just a fuller sense of the present, but also a more adequate basis for thinking about future possibilities.’²³

Het cruciale punt is dat het pessimisme van Garland *niet* voortvloeit uit een *a priori* afkerigheid ten aanzien van de straffilosofie, maar wel uit de methodologische keuzes die hij maakt om zijn onderwerp te benaderen. Die keuzes hebben ertoe geleid dat zijn analyse van de controlecultuur op korte termijn weinig (ruimte voor) directe uitwegen biedt (en dit ook niet kan bieden). De normatieve pointe vloeit voort uit de sociologische analyse zelf, zo stelt Garland (en Barbara Hudson valt hem daarin bij²⁴). Volgens Garland dragen we allen – door onze dagdagelijkse routines, keuzes, denkbeelden, gevoeligheden enzovoort – bij aan de vorming en bestendiging van de controlecultuur. Door de ‘schuld’ voor de huidige stand van zaken te ‘verspreiden’ over ons allemaal kan hij ook niet – en wil hij ook niet – de politiek of het strafrechtssysteem met de vinger wijzen.²⁵

Garland gooit het daarom over een andere boeg: met zijn boek hoopt hij een zo ruim mogelijk lezerspubliek te bereiken en introspectie te stimuleren. De gekuiste stijl van het boek, het weren van voetnoten uit de tekst, de relatief lage kostprijs, het vermijden van een al te specialistisch jargon en de beperk-

21 R. Matthews, ‘Crime and Control in Late Modernity’, *Theoretical Criminology* 2002, p. 217-226; L. Zedner, ‘Dangers of Dystopias in Penal Theory’, *Oxford Journal of Legal Studies* 2002, p. 341-366.

22 T. Daems, ‘Is It All Right For You to Talk? Restorative Justice and the Social Analysis of Penal Developments’, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 2004, p. 132-149.

23 D. Garland, ‘Beyond the Culture of Control’, *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 2004, afl. 2, p. 167-168. Zoals Garland in dit artikel (p. 186, eindnoot 3) terecht aangeeft, had hij in zijn studie *Punishment and Welfare* uit 1985 wél oog voor strijd en tegenkrachten.

24 B. Hudson, ‘The Culture of Control: Choosing the Future’, *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 2004, afl. 2, p. 53.

25 D. Garland, ‘Beyond the Culture of Control’, a.w., p. 183-186.

te discussie van de bestaande literatuur: het zijn allemaal aanwijzingen dat Garland een ruim publiek op het oog heeft en het maatschappelijk debat wil aanzwengelen.²⁶ En alles welbeschouwd is die strategie misschien nog niet zo onvruchtbaar gebleken. Garlands boek is één van de meest bediscussieerde criminologische teksten van het afgelopen decennium. Daarenboven wordt een hele nieuwe generatie criminologen en strafrechtsspecialisten, waarvan een deel sleutelposities zal innemen in de strafrechtsbedeling, vertrouwd gemaakt met zijn denkbeelden: *The Culture of Control* zal voor velen onder hen deel uitmaken van hun *cultureel* 'erfgoed'.

Maar dit betekent niet dat je het eens moet zijn met Garland. Wie zich niet bij zijn methodologische keuzes neerlegt (en dus ook niet bij de normatieve implicaties die die keuzes met zich meebrengen) zou een alternatieve verklaring kunnen uitwerken die meer ruimte laat voor tegenkrachten. Heel wat critici van *The Culture of Control* doen dit. Voor het artikel van Claes had het wellicht vruchtbaarder geweest moest ook hij de analyse van Garland aan een kritische bespreking onderworpen hebben, om op die manier de noodzakelijke speelruimte te identificeren voor een straffilosofisch discours. Een kritische bestraffingsfilosofie kan alleen maar levensvatbaar zijn op het praktische niveau als politiek en strafrechtspleging een determinerende rol spelen in hedendaagse bestraffingsontwikkelingen. Zo bekeken doet het kritiekloos gebruik van het boek van Garland in het artikel van Claes wat ongemakkelijk aan: Claes valt terug op Garlands boek om vat te krijgen op de context waarbinnen de twee bestraffingsfuncties in de laat-moderniteit gestalte krijgen²⁷ – maar dit boek is nu net het boek dat filosofen het minste ruimte biedt voor een werkbaar normatief tegendiscours. In plaats van Garlands analyse voor 'waar' aan te nemen, had hij beter hier zijn kritisch licht op laten schijnen.²⁸

26 'Given my thesis that the culture of control is, in part, the creation of "ordinary people" in their daily lives, I sought to make the book accessible to non-specialist readers in a manner that did not sacrifice conceptual or evidentiary rigour'; D. Garland, 'Beyond the Culture of Control', a.w., p. 186, eindnoot 1.

27 E. Claes, a.w., p. 38-39.

28 Loader en Sparks wijzen er bijvoorbeeld op dat het verhaal dat Garland vertelt in *The Culture of Control* niet het enig mogelijke verhaal is, Loader en Sparks, a.w., p. 8. Ook Garland is zich hier trouwens ten volle van bewust. In een reactie op de kritiek dat vrouwen en feminisme nauwelijks aandacht krijgen in zijn boek benadrukt hij '(...) the complexity of this period and the variety of historical accounts that it makes possible'. D. Garland, 'Beyond the Culture of Control', a.w., p. 178.

3 Een vernauwde kijk op normativiteit

Uit het artikel van Claes duikt een weinig benijdenswaardig beeld van de strafsocioloog op. Terwijl Claes zich bereid toont om sociologische inzichten ter harte te nemen om een normatieve theorie rond straftoemeting scherp te stellen, lijkt de strafsocioloog wel een ingewortelde schroom ten aanzien van normatieve vraagstukken te hebben. Dit is een slimme retorische zet: het wekt de indruk dat de filosoof wél de openheid heeft om inzichten en bezorgdheden van de socioloog ernstig te nemen (en dus om interdisciplinair te werken), terwijl de socioloog een *a priori* afkeer heeft van filosofische debatten. Door de zaken op deze manier voor te stellen, wordt echter miskend dat normativiteit ook heel andere vormen kan aannemen: de strafsocioloog moet niet bij de straffilosofie aanbelanden om normatieve uitspraken te doen. Dit zou trouwens wat *onsociologisch* aandoen: want als de oorzaken voor bestraffingsontwikkelingen in belangrijke mate buiten de politiek-strafrechtelijke sfeer gesitueerd worden (zoals Garlands nadruk op *cultuur* in de hedendaagse controlecultuur), dan moeten de normatieve implicaties logischerwijze ook die richting uitgaan.

Wie strafsociologische teksten bestudeert, zal merken dat er wel degelijk aandacht is voor zulke normatieve vraagstukken. Die normatieve dimensie kan heel uiteenlopend gepresenteerd worden, bijvoorbeeld via duidelijke aanbevelingen aan het einde van een analyse of meer verborgen, tussen de regels van de tekst. Maar cruciaal is dat 'zou'-vraagstukken wel degelijk een plaats krijgen, en dat die niet de vorm moeten aannemen van een straffilosofische beginselenreflectie. In het vervolg van deze paragraaf zal ik via een korte bespreking van een aantal auteurs illustreren hoe normativiteit in hun werk vorm krijgt.

In zijn boek *Thinking About Crime* gaat Michael Tonry op zoek naar een verklaring voor bestraffingsontwikkelingen in de Verenigde Staten. Hij bekijkt daarbij vooral het 'onberedeneerde' karakter van straffen, het idee dat bestraffing draait om de uitdrukking van collectieve gevoelens die grotendeels onbevraagd blijven. Volgens Tonry (in navolging van historicus David Musto) kent tolerantie ten aanzien van vormen van deviantie (zoals alcohol- en drugsgebruik) een cyclisch en voorspelbaar verloop: doorheen de geschiedenis wisselen periodes van tolerantie en intolerantie elkaar af. Om het harde strafklimaat in de Verenigde Staten te verklaren, verwijst Tonry naar het samengaan van een dergelijke langetermijncyclus gekenmerkt door intolerantie met een reeks 'morele panieken' rond bepaalde vormen van criminaliteit. Volgens Tonry zijn de Verenigde Staten veel gevoeliger voor dergelijke cycli, omdat de Amerikaanse overheidsinstellingen en politieke cultuur veel minder 'stootkussens' hebben om emoties op te vangen. Tonry suggereert daarom dat er nood is aan een institutioneel kader dat col-

lectieve emoties in 'goede' banen leidt en dat meer ruimte laat voor beredeneerde keuzes rond crimineel beleid:

'We need to learn to restrain our collective emotions in public life, to change governmental institutions to provide greater insulation from the passions of the moment, and to devise structural arrangements that will force greater reflectiveness on policy makers.'²⁹

Het laatste hoofdstuk van zijn boek bevat een hele reeks, vaak uiterst gedetailleerde, aanbevelingen om het anders te doen. Tonry stelt onder meer voor om directe verkiezingen van rechters en openbare aanklagers af te schaffen en het Europese model van de vastbenoemde magistraat toe te passen. Depolitiseren en de-emotionaliseren zouden in de hand gewerkt kunnen worden door crimineel beleid te delegeren naar gespecialiseerde administratieve organen. De financiële en menselijke kosten van bestaande en nieuwe wetgeving moeten gemeten worden en discriminatie dient teruggedrongen te worden. En zo gaat Tonry wel even door met het lanceren van concrete voorstellen die zich richten op de bevordering van een 'beredeneerde' omgang met criminaliteit.³⁰ Kortom, Tonry stuurt vooral aan op institutionele verandering, de creatie van een institutioneel kader waarbinnen crimineel beleid niet langer vorm krijgt als een reeks pavloviaanse reacties op fel in het oog springende incidenten.

De Franse socioloog Loïc Wacquant bekijkt het bestraffingsvraagstuk vanuit geheel andere hoek. In zijn meest recente boek *Parias urbains* bestudeert Wacquant stedelijke marginaliseringsprocessen door de gelijkenissen en, vooral, de verschillen (in ontstaansgeschiedenis, kenmerken en graad van marginalisering) tussen een zwarte ghetto in Chicago en een Parijse *banlieue* in kaart te brengen. Beide zijn plaatsen waar allerhande sociale problemen zich opstapelen: werkeloosheid, verwaarlozing van stadsbuurten, criminaliteit, concentratie van armoede enzovoort. Wacquant besteedt in het bijzonder aandacht aan de rol van de Staat (gebrekig stads- en huisvestingsbeleid, terugtrekking en afbouw van sociale voorzieningen) en de vrije markteconomie (deregulering van financiële markten, desocialisatie van loontrekkenden, flexibilisering van arbeid) in dergelijke marginaliseringsprocessen en geeft aan hoe mensen tot stedelijke paria's gemaakt worden. Volgens Wacquant worden die nieuwe stedelijke paria's in toenemende mate onder de duim gehouden door politieel toezicht in hun woonwijken

29 M. Tonry, *Thinking about Crime: Sense and Sensibility in American Penal Culture*, New York: Oxford University Press 2004, p. 199.

30 *Ibid.*, p. 195-227.

of via een criminalisering van armoede, welke verantwoordelijk zou zijn voor de sterke aangroei van gevangenispopulaties in de westerse wereld.³¹

In twee andere boeken had Wacquant eerder al geargumenteed dat de versterking van de *État pénal* – de straffende Staat – samenhangt met de afbraak van de sociale Staat en een toenemende criminalisering van problemen die voordien via de collectieve verzekeringsmechanismen van de verzorgingsstaat aangepakt werden.³² Aangezien bestraffing volgens Wacquant niet losgekoppeld kan worden van de politieke keuzes die de na-oorlogse markteconomie hebben gedereguleerd en, daaraan gekoppeld, de weg hebben bereid voor de opmars van de straffende Staat, moet de oplossing ook gezocht worden binnen de politiek. Het is hier dat Wacquant het vraagstuk van burgerschap aansnijdt en een pleidooi opvoert voor een basisinkomen. Vanuit zijn analyse pleit Wacquant voor een radicale herziening van traditionele vormen van statelijke actie en de loskoppeling van de band tussen betaalde arbeid en levensonderhoud.³³ Een dergelijk normatief antwoord zou volgens Wacquant een dam kunnen opwerpen tegen de oprukkende straffende staat.

Pat Carlen laat haar licht dan weer schijnen op een heel ander aspect van de hedendaagse bestraffingsrealiteit: de situatie van vrouwen achter tralies. Carlen pleitte lange tijd terug voor een *women-wise penology* die twee vuistregels in acht zou moeten nemen: ten eerste, de penale regulering van vrouwelijke wetsovertreders mag hun onderdrukking *als vrouwen* niet verder versterken; ten tweede, de penale regulering van mannelijke wetsovertreders mag hen naar de toekomst toe niet brutaliseren en meer gewelddadig of ideologisch onderdrukkend maken ten aanzien van vrouwen.³⁴ De uitwerking van zo'n vrouwgevoelige penologie is helemaal geen gek idee, gelet op het feit dat straftheorieën meestal geslachtsneutraal zijn:

‘Theories of punishment are usually expected to be gender-neutral: the state punishes, the citizen submits and the legitimacy of the punishment is debated according to the jurisprudential principles of the time.’³⁵

Carlen wijst er echter op dat bestraffing *gender-specific* moet gedacht worden. Uit haar eigen onderzoek blijkt immers dat vrouwen anders worden

31 L. Wacquant, *Parias urbains. Ghetto, banlieues, Etat*, Parijs: Éditions La Découverte 2006.

32 Zie L. Wacquant, *Les prisons de la misère*, Parijs: Raisons d’agir 1999; L. Wacquant, *Punir les pauvres. Le nouveau gouvernement de l’insécurité sociale*, Marseille: Agone 2004.

33 Wacquant 2006, p. 261-263.

34 P. Carlen, *Alternatives to Women’s Imprisonment*, Milton Keynes: Open University Press 1990, p. 113-114.

35 P. Carlen, ‘Introduction: Women and punishment’, in: P. Carlen (ed.), *Women and Punishment. The Struggle for Justice*, Cullompton: Willan Publishing 2002, p. 3.

behandeld door het strafrechtssysteem en dat heel wat opvattingen en stereotiepen rond vrouw/moeder/echtgenote een rol spelen, zowel bij de straf-toemeting als bij de concrete vormgeving van bestraffing (zoals bijvoorbeeld het gevangenisregime). In een recent artikel (met Jacqueline Tombs) toont ze hoe vrouwen om twee vrouwgerelateerde redenen gemakkelijker in de gevangenis belanden: enerzijds, door de aanwezigheid van een heuse re-integratie-industrie die lijkt te suggereren dat vrouwen beter af zijn in de gevangenis waar ze allerhande (door die industrie aangeboden) rehabilitatieprogramma's kunnen volgen; anderzijds (en daaraan gerelateerd) door een wat perverse vorm van transcarceraliteit: rechters 'redden' vrouwelijke wetsovertreders van een nieuwe generatie 'harde' gemeenschapsstraf door ze op te sluiten in een gevangenis waar ze kunnen deelnemen aan dergelijke op-vrouwenmaat-gesneden programma's.³⁶ Vanuit dergelijke vaststellingen hoeft het dan ook niet te verwonderen dat de normatieve aanbevelingen van Carlen zich toespitsen op meer aandacht voor de positie van vrouwen in een op mannen-leest geschoeide strafrechtsbedeling en de specifieke problemen die ze daarbij ervaren.

De drie voorgaande auteurs snijden open en bloot normatieve vraagstukken aan; ze nemen geen blad voor de mond bij de formulering van voorstellen hoe het anders en beter zou kunnen. Bij de Nieuw-Zeelandse criminoloog John Pratt ligt dit anders: hier moet je als lezer zelf op zoek gaan naar normatieve aanknopingspunten. In zijn boek *Punishment and Civilization* laat Pratt zich inspireren door het werk van Norbert Elias om de sociale condities bloot te leggen die noodzakelijk zijn voor de ontwikkeling van een modern en geciviliseerd strafrechtssysteem. Gedurende de negentiende en het grootste deel van de twintigste eeuw (tot begin jaren zeventig) kwam een bureaucratisch strafapparaat tot stand dat het 'vuile werk' van de strafuitvoering als het ware 'achter de schermen' op zich nam en het strafgebeuren aan het oog van het publiek onttrok. Processen van centralisering, professionalisering en bureaucratisering creëerden de handelingsruimte waarbinnen een verlichte elite, over de hoofden van burgers heen, een humaan strafbeleid kon uittekenen. Vanaf de jaren zeventig zou dit geciviliseerd strafapparaat echter onder enorme druk komen te staan. Politici zouden zich meer en meer richten op de volkse bekommernissen en verzuchtingen. In plaats van zelf de publieke opinie te leiden, zou ze zich er meer en meer door op sleeptouw laten nemen. De aanvankelijke onverschilligheid van de bur-

36 P. Carlen & J. Tombs, 'Reconfigurations of penalty. The ongoing case of the women's imprisonment and reintegration industries', *Theoretical Criminology* 2006, p. 337-360.

ger heeft plaats geruimd voor een grotere betrokkenheid bij het bestraffingsgebeuren.³⁷

Tussen de regels kan je lezen dat Pratt de hedendaagse situatie betreurt. De emoties die het moderne strafapparaat neutraliseerde, komen weer aan de oppervlakte en vinden hun weg in de meest uiteenlopende reactievormen ten aanzien van criminaliteit: van herstelrechtelijke sancties tot de terugkeer van stigmatiserende straffen (zoals *chain gangs* en legerkampen voor jongeren) en de explosieve aangroei van gevangenispopulaties over de ganse westerse wereld. Omdat Pratt meent dat het hedendaagse 'penale DNA' zich meer leent tot een harder en punitiever strafklimaat, lijkt ook hij (net als Tonry) voorstander van een onafhankelijker strafbeleid dat een zekere afstand kan bewaren ten aanzien van het heersende populisme.³⁸

Wat blijkt uit dit handvol illustraties? Ten eerste, onderzoekers die zich met bestraffings-sociologische vraagstukken bezighouden, hebben vaak heel wat te vertellen over hoe het anders zou kunnen. Vaak gebeurt dit zeer expliciet (zoals bij Tonry, Wacquant en Carlen), soms hangt het samen met de analyse (zoals bij Garland), en op andere momenten moet je als lezer zelf aan de slag om de cryptonormativiteit bloot te leggen (zoals bij Pratt). Ten tweede, er is geen lineair traject dat loopt van sociologische analyse naar straffilosofische beginselenreflectie. De normatieve uitspraken komen voort uit de concrete analyse en de pijnpunten die daarin blootgelegd worden. Problemen in de hedendaagse bestraffingsrealiteit situeren zich dus niet enkel in het hoofd, dat wil zeggen op het niveau van het denken over en het legitimeren van de macht om te straffen, maar ook in de administratieve-bureaucratische randvoorwaarden, politiek-sociale organisatie van het samenleven, patriarchale structuren, de culturele condities enzovoort. In zijn artikel lijkt Claes te suggereren dat strafsociologen uiteindelijk, als een soort logisch eindstation, bij het rechtvaardigingsvraagstuk van de straffilosofie moeten aanbellen. Wie wat meer vertrouwd is met de strafsociologische literatuur zou daartegen kunnen inbrengen dat normativiteit niet verengd mag worden tot een beginselenreflectie. Als bestraffing veel meer is dan een moreel vraagstuk, dan kan de normatieve discussie zich ook niet daartoe beperken.

Dit neemt niet weg dat filosofen doorgaans beter geplaatst zijn om bestraffing normatief te thematiseren. De discussie in deze paragraaf wil dus niet de indruk wekken dat de socioloog zich op de stoel van de filosoof moet zet-

37 J. Pratt, *Punishment and Civilization. Penal Tolerance and Intolerance in Modern Society*, Londen: Sage 2002.

38 J. Pratt, 'Beyond evangelical criminology: the meaning and significance of restorative justice', in: I. Aertsen, T. Daems & L. Robert (eds.), *Institutionalizing Restorative Justice*, Cullompton: Willan Publishing 2006, p. 44-67.

ten. Vaak voelen sociologen intuïtief aan dat bepaalde ontwikkelingen problematisch zijn en zouden ze daar graag verandering in brengen, maar even vaak missen ze de geheel eigen deskundigheid om dergelijke problematische aspecten te benoemen. Wat is er bijvoorbeeld nu net mis met een sterkere emotionalisering van strafpraktijken? Een auteur zoals Michael Tonry geeft een hele reeks voorstellen voor institutionele aanpassingen om emoties op afstand te houden, maar laat na om duidelijker aan te geven waarom die problematisch zijn. Heel wat vragen blijven onbeantwoord: Over welke emoties gaat het? Waarom is emotie A schadelijker voor de rechtsgang dan emotie B? Wat doe je met de sterkere betrokkenheid van slachtoffers bij de strafrechtspleging? Zijn er geen manieren om emoties een plaats te geven in het strafvraagstuk? Wat impliceert dit voor herstelrechtelijke interventies waar doelbewust meer ruimte gecreëerd wordt voor schaamte, woede, spijt, verontschuldiging, verzoening? Enzovoort. Wellicht leiden meer genuanceerde reflecties ook tot meer gedifferentieerde antwoorden: het weren of op afstand houden van emoties verschijnt dan waarschijnlijk als een al te eenvoudige en al te defensieve uitweg.

Hier zit de kracht en de verdienste van filosofische bijdragen aan het strafdebat. Claes illustreert dit mooi: met zijn filosofische gevoeligheid speurt hij naar het potentiële probleemkarakter van de bestraffingsfuncties in een hedendaagse context door deze tegen het licht te houden van de grondwaarden van een democratische rechtsstaat. Dit laatste stelt hem in staat om sociale verdrukking, depersonalisering en instrumentalisering als problematisch aan te stippen. Vanuit aandacht voor eerbied voor menselijke (gelijk)waardigheid kan hij vervolgens zijn beginselenreflectie opbouwen. De opbouw van een dergelijke redenering vraagt om specifieke vaardigheden en een diepe vertrouwdheid met de filosofische tradities. De socioloog is daar echter om begrijpelijke redenen vaak niet toe uitgerust. En net daarom wordt het voor sociologen boeiend om te vernemen hoe filosofen met hun typerende blik aankijken tegen hedendaagse strafontwikkelingen.

4 Tot slot

In zijn bijdrage rekent Claes af met een ingebeelde vijand: de kritiek aan het adres van de bestraffingssociologie is fout geformuleerd en de namen van strafsociologen die openlijk stellen dat de straffilosofie 'niet wenselijk' zou zijn, zijn mij onbekend. Het debat over bestraffing heeft baat bij een rijke input van zowel straffilosofen als strafsociologen. Straffilosofen kunnen bestaande rechtvaardigingen voor bestraffing in vraag stellen, de eenzijdige gerichtheid op bepaalde strafdoelen (zoals criminaliteitsvermindering of risicoreductie) van kritische kanttekeningen voorzien, de wenselijkheid van wisselende machtsposities van actoren in de strafrechtspleging (zoals de

groeierende macht van het Openbaar Ministerie, de beknibbeling op de rechten van verdachten, de prominentere aanwezigheid van het slachtoffer in de strafprocedure) evalueren aan de hand van een beginselenreflectie, nieuwe rechtvaardigingen uitwerken en innoverend denken over bestraffing stimuleren, enzovoort. De strafsociologie van haar kant, kan ontwikkelingen in kaart brengen, empirisch materiaal verzamelen, verbanden leggen met ruimere maatschappelijke tendensen en interpretaties van strafontwikkelingen aanreiken.

Beide disciplines bewegen zich daarbij in een debat dat geen van beide monopoliseert: het bestraffingsthema leeft in een samenleving waarbinnen opiniemakers en -peilers, politici met profileringsdrang, slachtoffers en daders, woordvoerders van belangengroepen en sociale bewegingen, enzovoort het hoge woord voeren. Straffilosofische bijdragen zoals die van Claes zijn eerder zeldzaam en kunnen daarom enkel maar toegejuicht worden. Het is echter spijtig dat de boodschap van Claes tegelijkertijd verpakt wordt als een vingerwijzing aan het adres van de bestraffingssociologie. De betrokkenheid van filosofen en sociologen bij het hedendaagse bestraffingsdebat werpt wellicht de meeste vruchten af als dit gebeurt met respect voor de eigenheid van ieders onderzoeksdomein en -expertise, en vanuit een gezamenlijke bekommernis om hier een genuanceerde bijdrage aan te leveren.

Summary

In this contribution the author responds to the article 'Straftoemeting, bestraffingssociologie, bestraffingsfilosofie' ('Sentencing, sociology of punishment, philosophy of punishment') by Erik Claes, which was recently published in *R&R* 2006/1. In his paper Claes criticizes sociologists of punishment in general, and David Garland in particular, for stating that the philosophy of punishment will never be able to arrive at practical goals and principles for punishment. This contribution argues that Claes misrepresents the critique of the sociology of punishment. The paper continues by illustrating the complex and diverse ways in which questions of critique and normativity are at play in contemporary writings in the sociology of punishment.